

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “SİRLƏR XƏZİNƏSİ” POEMASININ TƏLİM-TƏRBIYƏVİ ƏHƏMİYYƏTİ

Baxış İslam oğlu Ələsgərov

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filialı
elesgerov1963@mail.ru

Yaqub Abbasqulu oğlu Səmədov

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filialı
yaqub.semedov63@mail.ru

Zalxa Yaqub qızı Səmədova

Ağcabədi şəhər Tarix Diyarşünaslıq müzeyi
[semedova zalxa@mail.ru](mailto:semedova_zalxa@mail.ru)

Xülasə

Məqalədə başlıca diqqət Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” poemasında öz əksini tapan tərbiyə məsələrinə yönəldilmiş və mövzunun xarakterinə uyğun əldə edilən nümunələr əsasında ona elmi baxımdan obyektiv qiymət verilməsinə cəhd göstərilməşdir.

Açar sözlər: poema, tərbiyə, insan şəxsiyyəti, dəyər, dini ibarələr

Məlum olduğu kimi, orta əsrlər dövründə Azərbaycanda yoxsul təbəqədən olan ailələrin uşaqlarının tərbiyə və təhsil alması olduqca çətin idi. Nizami dövründə təhsil müəssisələri əsasən, az sayda mollaxanalardan, tək-tək hallarda isə mədrəsələrdən ibarət olmuşdu. Bununla belə, orta əsrlər dövründə Azərbaycan bəşəriyyətə Nizami Gəncəvi kimi görkəmli və dahi bir şəxsiyyət bəxş etmişdir. Nizaminin əsl adı İlyas, atasının adı isə Yusif idi. Nizami adı şairin təxəllüsüdür – mənası nəzmə çəkən, nizamlayan deməkdir. Soy adındakı “Gəncə” sözü isə doğulduğu yeri bildirir. Prezident İlham Əliyev bu dahi şəxsiyyətin özünə və yaradıcılığına Dövlət səviyyəsində yüksək dəyər verərək, 2021-ci ili “Nizami Gəncəvi ili” elan olunması haqqında Sərəncam imzaladı [4].

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığından danışarkən ilk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, o, dünya ədəbiyyatı tarixinə məsnəvi formasında yazdığı beş poemanın (“Sirlər xəzinəsi” (1175-ci il), “Xosrov və Şirin” (1180-ci il), “Leyli və Məcnun” (1188-ci il), “Yeddi gözəl” (1196-cı il) və “İsgəndərnamə”nin (1203-cü il) müəllifi yəni, “Xəmsə”nin müəllifi kimi daxil olmuşdur. Nizami Gəncəviyə dünya şöhrəti qazandıran “Xəmsə” (Beşlik) poemasına bu adı sonradan katiblər və təzkirəçilər (ədəbiyyatşünaslar) vermişlər. Nizami Gəncəvinin özü isə poemalarını “Pəng gənc” (Beş xəzinə) adlandırmışdır.

Dahi şairin bu əsərləri içərisində Sənai Qəznəvinin “Hədiqətül-həqiqə” əsərinə nəzirə yazdığı ilk iri həcmli “Sirlər xəzinəsi” poeması həm didaktik poema janrının ən qiymətli nümunəsi kimi, həm də ən qiymətli əsər kimi qızıl həriflərlə Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatının səhifələrinə həkk olunmuşdu. Məzmun müxtəlifliyi ilə diqqəti cəlb edən poema müqəddimə, 20 məqalət (söhbət) və bu məqalələri epik lövhələrlə əks etdirən 20 kiçik hekayədən ibarətdir. Şairin bütün poemaları kimi, “Sirlər xəzinəsi” poeması da Allahın tərifini olan minacatla (alqış və dua ilə) başlayır, ənənəvi olaraq, nət (Peyğəmbərin tərifini), məhdiyyə (hökmdarın tərifini) və fəxriyyə (şairin tərifini) hissələrinə bölünür. Vahid süjet xəttinin olmamasına baxmayaraq, “Sirlər xəzinəsi” poeməsindəki şair başlıca diqqəti ilk növbədə mənsub olduğu cəmiyyətin təlim, tərbiyə məsələlərinə yönəlmişdi. Nizami Gəncəvi bu poemasında əxlaqi-tərbiyəvi və hikmətli məzmun

daşıyan müxtəlif məsələlərə geniş yer ayırdığından onu “Məxzənül-əsrar” (“Sirlər xəzinəsi”) adlandırmışdır. Şair bu poemasını Ərzincan hakimi Fəxrəddin Bəhram şaha həsr etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, pedaqogika elmi üçün əsas poblemlə sayılan şəxsiyyət, insan amili Nizami yaradıcılığında sistemli bir şəkildə özünü göstərir. Böyük mütəfəkkir bir çox elmlərə dərin bələd olduğu üçün (tarix, fəlsəfə, fiqh - müsəlman hüquqşünaslığı, nücum - astronomiya, tibb və s. elmlərə) yaradıcılığında da həmin elmlərdən bəhrələnərək, şəxsiyyət haqqında dəyərli fikirlər söyləmişdir. Bu dahiyənə kəlamlardan onun dövründən başlayaraq gənc nəslin təlim-tərbiyəsində geniş şəkildə istifadə olunmuş və bu gün də istifadə olunmaqdadır. N.Gəncəvi insan şəxsiyyətinə, onun ağılına, hissi emosional xüsusiyyətlərinə yüksək qiymət verməklə onları humanizmə, ədalətə və əxlaq qaydalarına riayət etməyə səsləmişdi [7, s.48-49]. “Nizaminin bütün yaradıcılığında qırmızı xətt kimi keçən dərin humanizm və sosial ədalət motivləri” onun bütün əsərlərində özünü qabarıq şəkildə göstərir [2, s.23].

Şairin düzlük və doğruluq haqqındakı ibrətamiz fikirlərinə, nəsihətlərinə onun bütün poemalarında rast gəlmək mümkündür. Lakin bununla belə, Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” əsərində bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilmiş və səhifələrində ona geniş yer ayrılmışdı. Belə ki, iyirmi söhbətdən ibarət olan bu poemanın on dördüncü söhbəti (“Rəiyyətin haqqını padşahın qoruması”) məxsusi olaraq məhz düzlük və doğruluğa həsr olunmuşdur. “Sirlər xəzinəsi”nin “Ədalətli və insan olmağa dair” ikinci söhbət adlanan bölməsində də insana məxsus mənfi əxlaqi keyfiyyətlər: paxıllıq, yalan danışmaq, böhtan atmaq, satqınlıq, ikiüzlülük, arxadan danışmaq, qiybət, qorxaqlıq, iradəsizlik, etibarsızlıq, israfçılıq, tənbellik, xudbinlik, özündən bədgümanlıq və s. [3] bu kimi qeyri-insani davranışlar tənqid olunur, doğruluq, düzlük anlayışlarının mahiyyəti, əhəmiyyəti [1, s.75] hər kəsə anladılır və doğru yolun qorxusuz, düzgün yol olması anlamı ön plana çəkilir. “Sirlər xəzinəsi” poeməsindəki şair hər kəsi, xüsusilə də hökmdarları ədalətli olmağa səsləyərək zülmün sonunun nə ilə nəticələncəyini öz əsərində bel vurğulayır:

Çalış xəlv üçün qazan asudəlik, sədət,
Xəlqi döyən, incidən nə qazanıb? Xəcalət!
Təkcə öz dinliyini güdməklə məst olmusan,
Batır tədbir gəmissi, ayıl, ey sərxoş insan! [6, s.97].

Həyatın mənasını yaxşı əməldə, xeyirxah işdə axtaran şair əsərinin bir beytində hökmdarları nəzərdə tutaraq onları ağıllı, tədbirli, ədalətli olmaları üçün, xalqın gözündə ucalmaları üçün ilahi təlimatlara riayət etməyə [7, s.21] çağırır və öz fikirlərini belə ifadə edir:

Əgər tövbə etməsən Adəm kimi ürəkdən,
Alındakı ləkəni silə bilməyəcəksən [6, s.90].

Zəmanəsindən son dərəcə narazı olan Nizami Gəncəvi ənənəvi dini ibarələrdən istifadə edərək çox ciddi ictimai problemlərə toxunur, əsl xalq şairi kimi Allaha və peyğəmbərə böyük ideallar naminə müraciət edir, islamın ilk qədim düzlük və doğruluq, təmizlik dövrünü həyatın ən ədalətli dövrü kimi tərənnüm edərək, mövcud cəmiyyətin də ilk İslam dəyərləriylə idarə olunmasını arzulayır.

Dini sevib qorumaq sənin borcundu hər gün,
Bu yolda can qoyublar haqsevərlər haqq üçün.
Xeyirxahlığı güdmək - adillik nişanəsi,
Xalqa xidmət - kişinin ən böyük xəzinəsi!
Ordu üçün, yurd üçün xoş diləklər bəsləsən,
Bir gün yüksələcəksən yurdun nəzərində sən.
Ev yıxdı, mülk uçurtdu, zülmkarlar nə qədər,
Tapdı dövləti yalnız xalqı incitməyənlər [6, s.97].

Nizami Gəncəvi üçün şəxsiyyətin ən yüksək meyarı insanın dəyəri idi. İrqi, milli və dini ayrı-seçkiliyi qətiyyətlə rədd edən bu şairin qəhrəmanları içərisində türk, fars, ərəb, çinli, hindli, zənci, yunan, gürcü və s. xalqların nümayəndələrinə rast gəlirik. Humanist şair müxtəlif dinlərə mənsub bu qəhrəmanların heç birinin milliyyətinə, dini görüşlərinə qarşı çıxmır. Onun qəhrəmanları ədalət, xalqın xoşbəxtliyi, yüksək məqsədlər uğrunda mübarizə aparırlar. İnsan şəxsiyyətinə, insan əməyinə ehtiram şairin yaradıcılığının aparıcı mövzularındandır” [5, s.77-78].

“Sirlər xəzinəsi” poemasının “İnsanlıq mərtəbəsinin bütün xilqətlərdən üstünlüyü” adlanan yeddinci söhbətində Nizami Gəncəvi insan şəxsiyyətinin ucalığından bəhs edərək yazırdı:

Sən, ey fələklər qədər uca, dəyərli İnsan!

Nazını çəkməkdədir bu yer, bu göy, kəhkaşan.

Heç xəbərin varmı ki, səsin yetişir hara?

Sənin zənn etdiyindən xeyli ucalıqlara! [6, s.125].

Sufizmin mütərəqqi ideya və motivlərindən yaradıcı şəkildə bəhrələnən şairin fikrincə, onun sözləri həm də peyğəmbərin sözləridir. Şairə görə, insanın zahiri hərəkətləri nümunəvi, sözü və əxlaqı isə gözəl olmalıdır. “Yamanını, yaxşını göstərən bir aynayam” deyən dahi Nizami göründüyü kimi, müsbət əxlaqi keyfiyyətlər içərisində sadəliyə və təvazökarlığa yüksək qiymət verir. Sözsüz ki, insan nə qədər sadə olsa, xalqın önündə əyilməyi nə qədər bacarsa, bir o qədər xalqın gözündə ucalar. Nəhayət, Nizami Gəncəvi “Sirlər xəzinəsi” poemasında öz dövrü ilə əlaqədar söhbətlərini ibrətli və nəsihətli hekayələrlə tamamlayır.

Nəticə

Yuxarıda deyilənləri yekunlaşdırıb onu deyə bilirik ki, Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” poeması da təlim-tərbiyə məsələləri ilə bağlı dahiyənə fikirlərlə olduqca zəngindir və bu kiçik məqalədə yalnız onun az bir qismi haqqında məlumat verə bildik. Sözsüz ki, bu istiqamətdə tədqiqatların aparılmasına hər zaman zəruri ehtiyac var.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Apoyev B. Nizami Gəncəvinin pedaqoji görüşləri. Bakı: Adiloğlu, 2008, 244 s.
2. Bayramov Ə.S. N.Gəncəvinin yaradıcılığında bir neçə etnopsixoloji məsələlər / Ə.S.Bayramov. Bakı: Maarif, 1989, 235 s.
3. Cəfərova.F. Nizami yaradıcılığında tərbiyə məsələləri. <https://naxcivanxeberleri.com> > ... Nizamının yaradıcılığında tərbiyə məsələləri - Naxçıvan xeberleri...8 mart 2021. Nizami Gəncəvi qələmindən çıxan əsərlər dünya ədəbiyyatının ən qiymətli əsərləri kimi bu gün də sevilir və oxunur.
4. (<https://president.az> > article. Nizami Gəncəvi ili – Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet ... Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 05 yanvar 2021-ci il).
5. Hacıyev A.N., Cəfərova E.H., Məmmədov İ.M. Multikulturalizmə giriş: dərs vəsəti. Bakı: Mütərcim, 2018, 372 s.
6. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Bakı: Lider, 2004, 264 s.
7. Məmmədova Ş. Nizami Gəncəvinin poemalarında tərbiyə məsələləri // Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri. Cild 88, № 4, 2021 s.48- 49

B.I.Aleskerov

*doctor of phylosofy in philology, associate professor
Aghjabadi branch of Azerbaijan State Pedagogical University*

Y.A.Samedov

*doctor of phylosofy in philology, associate professor
Aghjabadi branch of Azerbaijan State Pedagogical University*

Z.Y.Samedova

Aghjabadi Historical and Ethnographic Museum

Educational value of the poems of Nizami Ganjavi's poem “Treasure of Secrets”

Abstract

The main focus of the article was on the educational issues reflected in Nizami Ganjavi's poem “Treasure of Secrets” and an attempt was made to give him an objective assessment from a

scientific point of view on the basis of examples obtained in accordance with the nature of the subject.

Keywords: *poem, upbringing, human personality, value, religious phrases*

Б.И.Алескеров

*доктор философии по педагогике, доцент
Агджабединский филиал Азербайджанского государственного педагогического
университета*

Я.А.Самедов

*доктор философии по педагогике, доцент
Агджабединский филиал Азербайджанского государственного педагогического
университета*

З.Я.Самедова

Агджабединский историко-этнографический музей

Воспитательное значение поэмы Низами Гянджеви «Сокровищница тайн»

Резюме

Основное внимание в статье было уделено воспитательным вопросам, отраженным в поэме Низами Гянджеви «Сокровищница тайн» и предпринята попытка дать ему объективную оценку с научной точки зрения на основе примеров, полученных в соответствии с характером предмет.

Ключевые слова: *поэма, воспитание, человеческая личность, ценность, религиозные фразы*

Elmi redaktor: fil.f.d., dos. M.İsmayılov

Çара təqdim edən redaktor: t.f.d., dos. N.Zeynalov

Daxil olub: 14.03.2022

Çара qəbul edilib: 28.03.2022